

Dubravka Čengić. Gradsko poglavarstvo Zagreb 1850–1945. Inventar. Državni arhiv u Zagrebu, 2003., 561 str.

Istraživači koji se bave raznim temama iz zagrebačke prošlosti zasigurno će pozdraviti objavljivanje inventara triju fondova nastalih djelovanjem Poglavarstva grada Zagreba i njegovih upravnih tijela od 1850. do 1945. godine. Ovi fondovi, proistekli iz obavljanja podudarnih funkcija u kronološkom slijedu, sadržavaju preko 2100 dužnih metara arhivskoga gradiva nekoliko desetaka samoupravnih i upravnih tijela i gradskih ureda koji su gotovo čitavog stoljeća upravljali gradom, u vrijeme kad se on oblikovao i razvijao kao suvremena gradska općina.

Reći da se u ovoj knjizi radi o inventarima triju fondova (podjela je izvršena kronološki, na razdoblja 1850–1918., 1918–1941. i 1941–1945) bilo bi nedovoljno. Svaki od fondova obuhvaća praktički cjelokupnu gradsku upravu: gradsko zastupstvo i poglavarstvo, različite upravne odjele i urede koji su se bavili pojedinim područjima života u gradu: od klasičnih upravno-političkih ovlasti do gospodarstva, obrta, zdravstva i socijalne zaštite, uređenja grada, školstva, kulture i dr. Kroz strukturu koja je dana ovoj dokumentaciji vidljivi su cjelina i razvitak gradskog upravnog sustava, pa i razvitak samoga grada. Razmjerno široko vremensko razdoblje daje okvir, a prikaz promjena koji se autorica potrudila dati zorno ističe i kontinuitet i promjene u organizaciji grada i odnosu prema upravljanju. Za ovu vrstu publikacije primjeren opis ustroja gradske uprave u okviru opisa stvaratelja fonda svakako će pomoći razumijevanju dosta složene strukture fondova, a može poslužiti i kao iskoristiv izvor informacija i pomoć istraživačima.

Odluka da se obuhvati cjelokupna gradska uprava i obradi, zapravo, na jednom mjestu, sigurno ima različite razloge i implikacije. Jedna od zanimljivijih iz arhivističke perspektive je definiranje i razgraničenje fondova. Ne bi, naime, bilo ništa neobično da su pojedini odjeli i uredi gradske uprave dobili status fondova. Činjenica da su u pravilu imali vlastite urudžbene zapisnike i da struktura fondova dosljedno prati organizacijsku strukturu gradske uprave – tako da dokumentacija nastala radom jednoga tijela čini jedan podfond – bila bi dovoljno opravdanje za to. Dodatni argument mogao bi se naći i u analogiji prema državnoj upravi, gdje se upravna tijela s jasno razgraničenim mandatom smatraju stvarateljima u smislu da njihova dokumentacija čini samostalan fond. Moglo bi se primijetiti da bi se time potaknula i podrobnija razrada i prikaz strukture i sadržaja dokumentacije u svakoj takvoj cjelini – o čemu će više riječi biti poslije – jer bi se pretežno sumaran i "plošan" prikaz, karakterističan za inventarne popise kako su dani u knjizi, pokazao nedovoljnim. No, s druge strane, možemo se upitati ne bi li time bio nešto okrnjen prikaz cjeline gradske uprave i međuovisnosti pojedinih tijela, što je očito bio jedan od razloga za navedenu odluku. Iako je u arhivistici u načelu jasno što bi imao biti arhivski fond, u praksi su rješenja različita, tako da se negdje cjelokupna dokumentacija u jednom resoru, pa čak i u čitavom upravnom sustavu bez obzira na njegovu organizaciju, smatra jednim fondom, a drugdje gotovo svaki identificirani ured postaje stvarateljem jednog ili čak i više fondova. U nekim se slučajevima u obzir uzimaju i struktura i složenost upravnoga sustava ili pojedinoga njegova tijela, vrste i količina dokumentacije i pragmatične potrebe koje su se pokazale u rukovanju njome. Primjer koji ovdje imamo pred sobom zanimljiv je i stoga se što radi o gradskoj upravi u razdoblju njezina institucionalnog razvitka i usložnjavanja gdje još, barem u prvom razdoblju, nema takvog osamostaljenja pojedinih upravnih tijela, kakvo inače nalazimo u suvremenoj upravi, niti potpuno autonomnoga uredskog poslovanja.

Još jedna odluka u organizaciji fondova zaslužuje pozornost. Strukturirani su prema posljednjem administrativnom ustroju gradske uprave u razdoblju koje pojedini fond pokriva. Kako se ustroj uprave dosta izmijenio, naročito u razdoblju od 1850. do 1918. koje pokriva

prvi fond, i to znatnije upravo posljednjih godina, struktura ovoga fonda precizno odražava ustroj stvaratelja samo od 1913. do 1918. Prethodnih šezdesetak godina taj se ustroj znatno razlikovao i bilo bi pogrešno iz strukture fonda izvoditi zaključke o ustroju gradske uprave u tom razdoblju. Podfondovi i serije pojedinih tijela koja su poslije osnovana sadržavaju i dokumentaciju svojih "prednika" iz ranijeg razdoblja¹ – doduše često očito fragmentarno – za što se obrazloženje može naći u kratkoj upravnoj povijesti koja prethodi svakom inventarnom popisu, no čitatelja, radi boljšega razumijevanja ovih odnosa, svakako treba uputiti na upravnu povijest u opisu stvaratelja koja može dati potpuniju sliku o ovim promjenama u cjelini.

Iz inventarnih popisa većega broja podfondova i serija – svakom takvom popisu prethode osnovni identifikacijski podatci prema međunarodnoj normi za arhivistički opis, upravna povijest i kratki, no koristan opis sadržaja – lako je vidjeti da je gradivo koje bi se tu trebalo nalaziti slabo sačuvano. Često nedostaju spisi ili je očito da bi ih, s obzirom na djelatnost upravnoga tijela, trebalo biti znatno više. Ponegdje ne nalazimo spise koje bismo očekivali i koji su svakako morali nastajati. U opisu sadržaja mogu se naći odgovarajuće napomene, no ne uvijek i ne na način koji bi odgovorio na korisnikovu nedoumicu.

Odgovori na mnoge od ovih praznina možda se nalaze u podfodu pod nazivom "Pomoćni uredi" koji sadržava gotovo tri četvrtine svih spisa u fondu. Kako se navodi u sadržaju, ovi su spisi nastali radom gradske uprave i njezinih tijela, dakle onih tijela koja su dala nazive ostalim podfondovima. To što su pomoćni uredi vodili uredsko poslovanje za vjerojatno cjelokupnu gradsku upravu,² dovelo je do toga da je većina spisa očito završila kod njih, a potom je u arhivu od toga formiran zaseban podfond – otprilike kao kad bismo danas većinu, ponegdje i svu dokumentaciju novijih stvaratelja svrstavali u podfond općeg odjela, pismohrane ili kako se već gdje naziva ustrojstvena jedinica zadužena za uredsko poslovanje. Već i opis sadržaja ovoga podfonda jasno upućuje na to. Očito se na ovo gradivo odnosi i tvrdnja u opisu sadržaja podfonda Zdravstvenog odsjeka gdje se navodi da se spisi ovoga odsjeka nisu sačuvali kao samostalna cjelina, nego unutar općih spisa fonda, bez detaljnijega navoda koji su to spisi.

Uredsko poslovanje stvaratelja barem je u nekim razdobljima bilo organizirano tako da postoji jedna središnja pisarnica i urudžbeni zapisnici u pojedinim tijelima gradske uprave. Moglo bi se pretpostaviti – iako u inventaru nedostaju pojašnjenja – da je sustav rukovanja dokumentacijom bio takav da se dopisi zaprimaju i šalju drugim tijelima i strankama preko središnje pisarnice (pomoćni ured), dok pojedina tijela imaju vlastiti urudžbeni zapisnik u koji bilježe dokumente koje su primila ili odaslala (preko pomoćnog ureda). No, bez dodatnih podataka na temelju samoga inventara ne možemo biti sigurni da je to bilo uvijek i isključivo tako, odnosno da se u urudžbenim zapisnicima pojedinih tijela ne nalazi upisana i dokumentacija koje nema u zapisnicima pomoćnog odjela. Bilo kako bilo, nerazjašnjen odnos urudžbenih zapisnika i spisa pomoćnih ureda i ostalih podfondova ostaje jedan od dugova ovoga inventara, koji može biti naročito vidljiv pri pretraživanju preko kazala uz urudžbene zapisnike pomoćnih ureda. Naime, kako spisi ovoga podfonda, kao i većine drugih, predstavljaju kronološku seriju prema brojevima urudžbenog zapisnika, tematsko je pretraživanje moguće ponajprije preko ovih kazala, pa nije svejedno što ona obuhvaćaju i kako su izrađena.

Vjerojatno su ove uredske evidencije pridonijele tomu da je dokumentacija u podfondovima i serijama raščlanjena na serije (uredskih i drugih) knjiga i (uglavnom "općih")

¹ Ponegdje je navod o vremenu nastanka gradiva u opisu podfonda pogrešan, odnosno razlikuje se od podataka u inventarnom popisu (vidi podfondove Obrtni odsjek i Upravni odsjek).

² I druga su tijela imala vlastite urudžbene zapisnike, koliko se može zaključiti iz popisa gradiva odgovarajućih podfondova.

spisa. Ovakav ćemo pristup vrlo često naći u sređivanju novijih upravnih fondova i pripadajućim inventarima. Obično se za to navode dva razloga. Prvo, dokumentacija je zatečena u takvom stanju i iziskivalo bi veliki napor i vrijeme da se to promijeni, a uz to se i kronološki red upisa poistovjećuje s "prvobitnim poretkom". Drugo, postoje uredske evidencije i kazala po kojima je moguće pretraživati dokumentaciju te bi drugi poredak mogao narušiti taj sustav "koji funkcionira". Niti jedno niti drugo, naravno, nisu problemi koje se ne da razmjerno jednostavno riješiti, kao što se to često i čini u našim arhivima, no izgleda da ostaju trajno obilježje prakse sređivanja u našim arhivima u zadnjih tridesetak godina, vjerujem ne na radost istraživača.

Ova knjiga posredno upućuje na još jedan problem u sređivanju arhivskoga gradiva s kojim će arhivi sve češće biti suočeni: prijenos ovlasti i promjene ustroja upravne strukture. Kad se ukine neko upravno tijelo ili se dio njegovih ovlasti prenese na drugo, novoformirano ili redefinirano tijelo, ista će sudbina zadesiti i pripadajući dio njegove dokumentacije – onaj koji je nastao obavljanjem funkcija koje su prenijete na drugo tijelo. Problem koji se tu postavlja iz arhivističke perspektive jest kao tretirati tu dokumentaciju: tko je stvaratelj dokumentacije koja je predana drugom tijelu, je li u redu da predana dokumentacija i ona nastala obavljanjem istih funkcija postanu dijelovima dviju različitih cjelina, kao da se ne radi o zapravo istovrsnoj dokumentaciji, nastaloj iz obavljanja istih poslova? Neki arhivisti taj diskontinuitet u spisima doživljavaju kao nešto što treba izbjeći: stav koji dovodi do koncepta serije, a ne fonda, kao osnovne jedinice dokumentacije na višoj razini udruživanja, pri čemu se serijom smatra cjelina dokumentacije koja je nastala obavljanjem određene vrste (upravnih ili drugih) poslova, bez obzira kako se ovlasti za te poslove mijenjale i premještale zbog sve češćih reorganizacija upravnog aparata. Ovaj inventar tu nedoumicu čini vidljivom jer zahvaća veće vremensko razdoblje, no danas su promjene ustroja uprave daleko češće te će neke posljedice u načinu organizacije i opisa arhivskoga gradiva biti sve teže izbjegavati.

Način opisa i oblik inventarnih popisa u ovom inventaru razmjerno su jednostavni i ujednačeni, što svakako pridonosi preglednosti i korisniku olakšava snalaženje. Pri tome su opisi fondova, razumljivo, dosta opsežniji nego opisi ostalih jedinica. Obuhvaćaju sve elemente prema ISAD(G) normi. Istraživačima će naročito biti korisni opisi upravnog ustroja, koji daju pregled razvoja gradske uprave, plan sređivanja, koji zapravo donosi prikaz strukture fonda, upućivanje na dopunske izvore i bibliografija. Za pronalaženje gradiva o nekoj temi poslužiti će kazalo na kraju knjige, no treba upozoriti da je njegova informativnost ograničena načinom na koji je gradivo sređeno te da za pronalaženje gradiva u serijama općih spisa treba upotrebljavati kazala uz urudžbene zapisnike, gdje ih ima.

Ovaj inventar u cjelini daje sumaran, ali dobar pregled zagrebačke gradske uprave i dokumentacije nastale njezinim radom 1850–1945., iako bismo se u pogledu sređivanja često možda radije odlučili na drugačiji pristup. Po sadržaju i načinu obrade i prikaza jedinica gradiva slijedi danas uvriježenu praksu izrade arhivističkih (sumarnih) inventara, no po opsegu predmeta koji prikazuje i namjeni publikacije ima dosta sličnosti s vodičima, odnosno nekim obavijesnim pomagalima "nadfondovskih" cjelina, što, vjerujem, ukazuje i na potrebu za takvom vrstom publikacija o gradivu u našim arhivima.

Jozo Ivanović